

3.4

*Vanessa Münch/Jadranka Gvozdanović/Katharina Jacob/
Joachim Scharloth*

Jezične ideologije i jezična kritika: predmet i perspektive istraživanja

Prijevod teksta: Iva Petrak

Sažetak. U članku se predstavlja pojam (jezične) ideologije koji je okosnica ovog izdanja priručnika. Jezične ideologije su sociokulturno ukorijenjene te izravno utječu na jezik i njegovu ulogu u oblikovanju grupnog identiteta. Pritom se ne misli na ideologije koje su kodirane u jeziku ili putem jezika, već samo na one koje se odnose na jezik. Prema Kroskirtyju (2004), jezične ideologije shvaćamo kao složeni pojam s pet različitih dimenzija, koje se spominju i u brojnim drugim definicijama jezičnih ideologija. U osnovnom članku predstavljamo i relevantne filološke istraživačke tradicije i s njima povezane koncepte koji se bave istraživanjem znanja i stavova o jeziku, te njihovim međusobnim razgraničavanjem. Jedan od takvih koncepata je jezična kritika, odnosno praksa evaluativnog rasuđivanja o jeziku, kako je mi ovdje definiramo te povezujemo s jezičnim ideologijama. Iz komparativne europske perspektive selektivno se bavimo i jezičnim slikama kao kondenzatima jezičnih ideologija.

Ključne riječi
jezične ideologije, ideologija, znanje o jeziku, jezična svijest, stavovi prema jeziku, promišljanje o jeziku, jezična kritika, praksa evaluativnog rasuđivanja o jeziku

Uvod

Jezične ideologije, čiji su jezično i kulturno specifični oblici u središtu interesa u ovom svesku priručnika, ključne su za razumijevanje pojedinih izraza jezične kritike. Jezična kritika kao praksa evaluativnog rasuđivanja o jeziku temelji svoje kriterije procjene na kontinuumu između ustaljenih i eksplicitno normativnih shvaćanja ispravnosti, prikladnosti i ljepote, koja (su)oblikuju individualno i kolektivno znanje o jeziku kao kontekstualizirano ideološko znanje jezične zajednice.

U nastavku prije svega dajemo definiciju jezične ideologije za potrebe istraživanja jezičnih ideologija u različitim filologijama, koja čini okosnicu ovog sveska priručnika. Definicija se temelji na različitim aspektima koji

se mogu pronaći i u brojnim drugim definicijama jezičnih ideologija. Pritom se spominju i druge pojmovne tradicije (*promišljanje o jeziku, svijest o jeziku, stavovi o jeziku* odnosno *language attitudes, jezični mentaliteti*) koje u lingvistici služe za konceptualizaciju evaluativnog odnosa prema jeziku. Naposljetku ćemo se osvrnuti i na jezične slike kao koncizan i popularno korišten oblik jezične ideologije te preispitati odnos između jezičnih ideologija i jezične kritike.

Jezične ideologije u međunarodnom istraživačkom diskursu

Ovdje se pozivamo na opće shvaćanje jezičnih ideologija u smislu u kojem ga definiraju Irvine (1989) i Silverstein (1979). Woolard (2020: 1; prijevod I.P.)¹ o tome piše:

Ideologije jezika su moralno i politički obilježeni prikazi prirode, strukture i uporabe jezika u društvenom svijetu (Irvine 1989). Društva svih vrsta imaju jezične ideologije. U odgoju djece, u svakodnevnoj interakciji i međuljudskim sporovima, u jednakoj mjeri kao i u ritualnim i političkim raspravama. Mala tradicionalna društva koja su naizgled kulturno i lingvistički homogena pod jednakim su utjecajem jezičnih ideologija kao i višejezična, multietnička i kasnokapitalistička društva.²

Busch (2019: 110; prijevod I.P.)³ utvrđuje da su istraživanja jezičnih ideologija "postala toliko razgranata da ih se gotovo ne može pratiti". Ipak, na temelju različitih definicija mogu se izdvojiti neka zajednička obilježja

- 1 Woolard (2020: 1): "[I]deologies of language are morally and politically loaded representations of the nature, structure, and use of languages in a social world (Irvine 1989). Societies of all kinds have language ideologies. In child-rearing, everyday interaction, and interpersonal disputes as much as in ritual and political debates, small-scale traditional societies characterized by apparent cultural and linguistic homogeneity are as affected by language ideologies as are multilingual, multiethnic, late capitalist societies."
- 2 Različiti nazivi *jezične ideologije*, *lingvističke ideologije* i *ideologije jezika* mogu se pripisati istom konceptu i predmetu istraživanja (usp. Woolard 2020: 1).
- 3 Busch (2019: 110): [die Sprachideologieforschung in ihren] "Verstellungen schier unüberschaubar geworden ist".

koja Kroskropy (2004: 501) uzima u obzir u svom grupnom konceptu: prema često citiranoj definiciji Silversteina (1979: 193; prijevod I.P.)⁴, jezične ideologije su “svaki niz uvjerenja o jeziku koje korisnici iznose kao racionalizaciju ili opravdanje percipirane jezične strukture i jezične uporabe”. Pritom se misli na **(1) svijest o jezičnim ideologijama**. Silversteinova definicija sugerira da se jezične ideologije najčešće eksplicitno izražavaju u metajezičnim iskazima (usp. Kroskropy 2004: 505) koji su kao takvi “odrazi sadržaja svijesti” (Dorostkar 2014: 32f.; prijevod I.P.)⁵. Međutim, Silversteinov pristup također uzima u obzir da ideologije nisu potpuno svjesno filtrirane budući da govornici imaju tek djelomičnu svijest o jezičnim strukturama i funkcijama (usp. Woolard 2020: 5). Drugi jezikoslovci također naglašavaju da se jezične ideologije ne (re)produciraju samo eksplicitno u obliku diskurzivne svijesti, već i implicitno u obliku praktične svijesti (usp. Kroskropy 2004: 505). To je, primjerice, izraženo u Woolardinoj (1998: 3; prijevod I.P.)⁶ definiciji: “Pod ‘jezičnom ideologijom’ [sic!] podrazumijevamo predodžbe, bilo eksplicitne ili implicitne, koje tumače odnos jezika i ljudskih bića u društvenom svijetu”. Ovaj stav nalazimo i kod Erringtona (2001: 110; prijevod I.P.)⁷, prema kojem se jezična ideologija odnosi na “situirani karakter konceptualizacija i uporabe jezika djelomično vođen interesima”, što znači da može doći do izražaja i u komunikativnim praksama.

Irvine (1989: 255; prijevod I.P.)⁸ definira jezičnu ideologiju kao “kulturni (ili supkulturni) sustav ideja o društvenim i jezičnim odnosima, zajedno s njihovim moralnim i političkim interesima” te time naglašava da su jezične ideologije povezane s **(2) interesima određenih aktera**. To je također jasno izraženo u gore navedenoj definiciji Erringtona (2001: 110), kao i, nešto

4 Silverstein (1979: 193): “any sets of beliefs about language articulated by users as a rationalization or justification of perceived language structure and use”.

5 Dorostkar (2014: 32f.): “reflektierte Bewusstseinsinhalte”.

6 Woolard (1998: 3): “Representations, whether explicit or implicit, that construe the intersection of language and human beings in a social world are what we mean by ‘language ideology’ [sic].”

7 Errington (2001: 110): “situated, partial, and interested character of conceptions and uses of language”.

8 Irvine (1989: 255): “the cultural (or subcultural) system of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests”.

implicitnije, u definiciji Heatha (1989: 53; prijevod I.P.)⁹ koji jezične ideologije opisuje kao “samorazumljive ideje i ciljeve koje grupa ima prema ulozi jezika u društvenim iskustvima članova dok oni doprinose izrazu grupe”.

Irvine (1989: 255), Heath (1989: 53) i Woolard (1998: 3) također ističu da **(3) jezične ideologije posreduju između društvenih struktura i jezičnih struktura odnosno jezične uporabe**. Isto tako, Woolard/Schieffelin (1994: 55; prijevod I.P.)¹⁰ govore o “jezičnoj ideologiji kao o posredniku između društvenih struktura i govornih oblika”, dok Irvine/Gal (2000: 35, 37; prijevod I.P.)¹¹ definiraju jezične ideologije kao “ideje pomoću kojih sudionici i promatrači oblikuju svoje razumijevanje jezičnih varijeteta te prenose ta razumijevanja na ljude, događaje i aktivnosti koje su za njih značajne”, ili jednostavnije kao “način na koji ljudi shvaćaju veze između jezičnih oblika i društvenih fenomena”.

Rumsey (1990: 346; prijevod I.P.)¹² opisuje jezične ideologije kao “zajedničke zdravorazumske ideje o prirodi jezika u svijetu”.Kroskity (2004: 496) kritički primjećuje da ova definicija ne uzima u obzir **(4) raznolikost jezičnih ideologija** (na temelju dobi, spola, klase itd.) unutar kulturne grupe, dok se iz ostalih navedenih definicija (Silverstein 1979: 193; Heath 1989: 53; Irvine 1989: 255; Woolard/Schieffelin 1994: 55; Woolard 1998: 3; Irvine/Gal 2000: 35, 37; Errington 2001: 110) ovaj element može više ili manje iščitati.

Konačno, definicije mogu sadržavati i **(5) ulogu jezičnih ideologija u konstrukciji identiteta**. Iako se ovaj aspekt u različitim definicijama ne navodi eksplicitno, on se pojavljuje implicitno u definicijama koje se bave posredničkom funkcijom jezičnih ideologija između društvenih struktura i jezičnih struktura odnosno jezične uporabe (Irvine 1989: 255; Heath 1989: 53; Woolard/Schieffelin 1994: 55; Woolard 1998: 3; Irvine/Gal 2000: 35, 37).

9 Heath (1989: 53): “self-evident ideas and objectives a group holds concerning roles of language in the social experiences of members as they contribute to the expression of the group”.

10 Woolard/Schieffelin (1994: 55): “language ideology as a mediating link between social structures and forms of talk”.

11 Irvine/Gal (2000: 35, 37): “the ideas with which participants and observers frame their understanding of linguistic varieties and map those understandings onto people, events, and activities that are significant to them”; “the way people conceive of links between linguistic forms and social phenomena”.

12 Rumsey (1990: 346): “shared bodies of commonsense notions about the nature of language in the world”.

Irvine/Gal (2000: 37; prijevod I.P.)¹³ pojašnjavaju ovaj odnos na drugom mjestu u svojem članku:

U sociolingvistici je postalo općeprihvaćeno da jezični oblici, uključujući cijele jezike, mogu označavati društvene skupine. U okviru svakodnevnog ponašanja, korištenje određenog jezičnog oblika može postati pokazatelj (indeks) društvenog identiteta i tipičnih aktivnosti govornika.

Rosa/Burdick (2017: 108) također daju opći pregled novih radova s područja istraživanja jezičnih ideologija stavljajući pritom naglasak na jezik i identitet kao ključne točke istraživanja. Uz akademsku debatu na temu *jezičnih ideologija*, u različitim se istraživačkim diskursima javljaju i etablirani znanstveni stavovi prema kojima su jezik, njegova uporaba, (eksplicitno i implicitno) znanje o jeziku, rasprave o jeziku u javnosti, kao i znanstvene debate o njima uvijek ideološki obilježeni budući da nikada nismo u potpunosti neutralni, već uvijek govorimo i nastupamo s određenim stavom, što znači, iz određene perspektive.

Ekskurs: Tradicije istraživanja kontekstualiziranog jezičnog znanja u različitim filologijama

U romanističkoj sociolingvistici, pojam **jezične svijesti** potječe od Brigitte Schlieben-Lange (1971) te on postaje najvažniji koncept u operacionalizaciji promišljanja o jeziku i njegovoj uporabi (usp. primjerice Scherfer 1983; Berkenbusch 1988; Cichon 1988; Fischer 1988; Stroh 1993). Kognitivni entitet koji je obuhvaćen sociolingvističkim konceptom jezične svijesti za govornike ima različite funkcije. On im omogućava da prepoznaju jezik ili varijetet kao relativno jednoličan te da sebe i druge prepoznaju kao govornike tog jezika ili varijeteta. Budući da jezična svijest omogućava govornicima da se pozicioniraju unutar neke jezične zajednice ili skupine govornika, ona doprinosi izgradnji njihovog psihičkog i društvenog

¹³ Irvine/Gal (2000: 37): "It has become a commonplace in sociolinguistics that linguistic forms, including whole languages, can index social groups. As part of everyday behaviour, the use of a linguistic form can become a pointer to (index of) the social identities and the typical activities of speakers."

identiteta (usp. Scherfer 1983: 40). Osim toga, jezična svijest služi i za društvenu orijentaciju. Ona pomaže pri kategorizaciji osoba, situacija i društvenih institucija povezujući jezične i socijalno-situacijske značajke, te na taj način osigurava djelotvorno znanje. Sukladno tomu, koncept jezične svijesti ukorijenjen je i u sociologiji znanja. Heuristički potencijal koncepta jezične svijesti tako nije ograničen samo na rekonstrukciju metajezičnog znanja na svim razinama spoznaje. Istraživanje jezične svijesti može doprinijeti i analizi društvenog identiteta, a time i analizi percepcije društvenih poredaka.

U varijacionističkoj sociolingvistici, koja se razvila pod utjecajem anglistike, najčešće se koristi pojam **language attitude (jezični stav)**. Pritom se, kako ističe Colin Baker (1992: 8; prijevod I.P.)¹⁴, zanemaruje socijalno-psihološki element tog pojma:

Čini se da u istraživanjima jezičnih stavova postoji tendencija [...] ignoriranja ili zanemarivanja snažne tradicije unutar društvene psihologije koja se bavi definicijom, strukturom i mjerenjem stavova, odnosom stavova prema vanjskom ponašanju te glavnom temom promjene stavova.

Stavovi (*attitudes*) se u socijalno-psihološkim istraživanjima opisuju kao latentne varijable koje djeluju kao zavisne varijable aktivirajućih podražaja (osoba, situacija ili društvenih okolnosti) i različitih potencijalnih reakcija pojedinaca (verbalni izraz, osjećaji, perceptivne prosudbe ili drugo ponašanje) (usp. Fischer/Wiswede 1997: 206). Pritom koncept stava ima u osnovi funkciju objašnjavanja ljudskog ponašanja, kao primjerice u sociolingvistici izbor određene varijante. Sukladno tomu, sociolingvističko istraživanje stavova shvaća jezično ponašanje kao objekt izjava i ponašanja nosioca stavova. Jezična obilježja postaju signalom za društvene percepcije i kategorizaciju pa time utječu na jezično ponašanje samih nositelja stavova. Društvena ili čak politička dimenzija jezičnih stavova pritom igra manju ulogu.

¹⁴ Colin Baker (1992: 8): "The tendency of research on language attitudes [...] is to appear to ignore or be unaware of the strong tradition in social psychology that concerns the definition, structure and measurement of attitudes, the relationship of attitudes to external behaviour and the central topic of attitude change."

U germanističkoj lingvistici razvijen je pojam **evaluativnog promišljanja o jeziku**, koji se u primjeni očituje kao jezična kritika (za jezičnu kritiku usp. Niehr/Killian/Schiewe 2020). Pojam jezičnog promišljanja obuhvaća “svjesno promišljanje govornika ili autora 1) o njihovoj vlastitoj jezičnoj uporabi ili 2) o jezičnoj uporabi sugovornika, 3) o jezičnoj uporabi uopće, 4) o pojedinim jezicima odnosno jezičnim varijetetima, i naposljetku 5) o ‘mogućnostima i granicama ljudskog jezičnog izričaja’” (Bär 1999: 58; prijevod I.P.; usp. također Reichmann 1998: 24; također Gardt et al. 1991: 17)¹⁵. Pojam jezičnog promišljanja obuhvaća eksplicitnu, što znači svjesnu, intelektualnu raspravu na temu jezika s ciljem primjene jezičnog mišljenja na ideološko-metafizička pitanja (usp. Bär 1999: 58f.). Visok stupanj svijesti koji pojam promišljanja pretpostavlja u praksi odgovara orijentaciji na hermeneutičke metode.

Širenjem lingvistike na područje analize diskursa prema Foucaultu, istraživanja znanja o jeziku proširuju se na dimenziju povijesti mentaliteta (usp. Hermanns 1995). Mentaliteti su temeljni obrasci percepcije i procjene u obliku kolektivnog svakodnevnog znanja. Prema tomu, istraživanje **jezičnih mentaliteta** (usp. Scharloth 2005; Havinga/Lindner-Bornemann 2022) ne bavi se eksplicitnim jezičnim promišljanjem, već uobičajenim razmišljanjem, koje ne mora nužno biti eksplicitno, odnosno, onim temeljnim dijelom općepoznatog fundusa znanja koje se odnosi na jezik te za kojeg se podrazumijeva da je poznat adresatima poruke.

Pod etiketom *Folk Linguistics* (ponekad i pod tematski užim pojmom *perceptual dialectology*) djeluje dinamična i metodički inovativna istraživačka tradicija koja se bavi predodžbama, mišljenjima i uvjerenjima o jeziku među lingvističkim ‘laicima’ (usp. Niedzielski/Preston 2000). Ona se temelji na socijalno-kognitivnom konceptu znanja (usp. Hoffmeister 2021: 104) prema kojem je jezično znanje uvijek društveno konstruirano, a time i kontekstualizirano (usp. Hoffmeister 2021: 61–104).

Ideje o odnosu između jezika i društveno-kulturnog identiteta susreću se još u najranijim novovjekovnim tekstovima u slavenskim zemljama. Na

15 Bär (1999: 58): “die bewusste Reflexion von Sprechenden oder Schreibenden 1) über ihre eigene Sprachverwendung oder 2) die eines Kommunikationspartners, 3) über den Sprachgebrauch im Allgemeinen, 4) über die Einzelsprachen bzw. Sprachvarietäten, schließlich 5) über die ‚Möglichkeiten und Grenzen menschlichen Sprachvermögens überhaupt’.

području teorije, Praška škola je 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća razvila ideje o dinamici jezičnih struktura, komunikativnim funkcijama i svrsi jezika. Praška škola shvaća jezičnu komunikaciju kao sklop koji se sastoji od poruka govornika te uključuje i komunikacijski medij, odabrani kod i opće i kontekstualno znanje. Roman Jakobson (1960) razvio je teoriju jezičnih funkcija koja naglašava aktivnu ulogu govornika te analizira kako se jezične namjere ostvaruju pomoću referencijalnih, poetskih, emotivnih, apelativnih/konativnih, fatičkih i metajezičnih funkcija.

U središtu ove slavističke tradicije nalazi se teleološko poimanje jezika koje se ciljano koristi u svrhu komunikacije uzimajući u obzir jezično znanje sudionika u komunikaciji te društveno okruženje. Važnost ideja Praške škole pokazali su jasno, između ostalih, Silverstein (1979), Woolard/Schieffelin (1994), Kroskirty (2004) i Gal (2011). Prema Gal (2011: 356), istraživanja Praške škole danas bi se nazivala istraživanjima jezičnih ideologija. U Češkoj i drugim slavenskim zemljama primjećuje se daljnji razvoj na području jezičnog menadžmenta, normativistike i jezične politike. Ova društveno-komunikativna i dinamički usmjerena jezična istraživačka tradicija temelj je danas dominantnog istraživanja na području jezične ideologije počevši od Silversteina (1979).

Ideje Praške škole i njen kasniji razvoj koji uključuje bavljenje jezičnim ideologijama u svojoj su osnovi bliski idejama Brigitte Schlieben-Lange. Schlieben-Lange već u svom ranijem radu *Traditionen des Sprechens* (1983) polazi od konkretnih pozicija i uloga govornika u društvu koji na različite načine djeluju u diskursu. Takav smjer istraživanja zastupao je i *Leibniz-Institut für Deutsche Sprache* u Mannheimu u istraživačkoj grupi FOR 380 *Sprachvariation als kommunikative Praxis: Formale und funktionale Parameter* iz komparativne jezične perspektive. Ova istraživačka grupa pokazala je kako se (ideološki vođeni) procesi jezičnog izbora odnose prema društvenim dijalozima te kako se isti formalno i diskurzivno odražavaju u jezičnim dinamikama.

Koncept jezične ideologije koji čini okosnicu ovog priručnika temelji se na gore navedenim tradicijama, no njih nadilazi općenitijim pristupom tako da, pored laičke lingvistike, jezične svijesti i jezičnih mentaliteta, polazi od činjenice da je svako znanje o jeziku ideološko, bilo u inherentnom ili potencijalnom smislu. Primjerice, jezično znanje govornika formalnih jezičnih karakteristika samo po sebi nije ideološko, no postaje ideološko kada se koristi kao formalno obilježje za identifikaciju društvene skupine

ili varijeteta te kao takvo zadobiva indeksikalnost. Šira definicija po kojoj jezične ideologije shvaćamo kao kontinuum između neutralnih, deskriptivnih pozicija i eksplicitnih evaluativnih ili kritičkih pozicija, omogućava nam da objasnimo različite oblike kontekstualiziranog znanja o jeziku u okviru europske komparativne perspektive. Osim toga, ova šira definicija jezične ideologije u skladu je s našom širom definicijom jezične kritike koju shvaćamo kao praksu evaluativnog rasuđivanja o jeziku.

Jezične ideologije su kao sklop znanja o jeziku društveno-kulturno ukorijenjene te se stoga tijekom vremena mogu pripisivati određenim skupinama. U opisu se ne oslanjamo na tradicionalne razlike između stručnog i laičkog znanja. Polazimo od toga da svaka skupina u kontinuumu između znanstvenog diskursa i 'laičkog diskursa' prakticira jezično promišljanje i jezičnu kritiku na temelju jezičnih ideologija, odnosno razvija i oblikuje iste kroz medij jezičnog promišljanja (za znanje o jeziku u svakodnevnom životu usp. Lehr 2002). Posljedica toga je da prepoznamo različite oblike kontekstualiziranog i ideološkog znanja, od habitualnog i ustaljenog znanja o jeziku, preko znanja koje se ostvaruje u paradigmi deskripcije, sve do preskriptivnog i normativnog znanja o jeziku, koje je oduvijek smatrano ideološkim.¹⁶ Sukladno tomu, pretpostavljamo, primjerice, da jezične ideologije ne oblikuju samo pitanja prestiža u procesima standardizacije, tj. da jezične ideologije ne stvaraju samo ove metajezične i jezično-kritičke diskurse, već da su i naizgled neutralni znanstveni opisi sintaktičkog znanja osnovani na određenom modelu kontekstualizirani i time ideološki oblikovani.¹⁷

16 U tom smislu nadopunjujemo sociološki koncept ideologije prema Mannheimu (1929) (usp. također Felder 2010).

17 Usp. Woolard (2020: 3): "There is still not complete agreement, but for most linguistic anthropologists, ideology is not contrasted to some more truthful form of knowledge such as science. Expert models are understood to figure among alternate ideological regimes of truth. This means that a commitment to the study of language ideologies entails a reflexive commitment to examine our own suppositions about language in this same light. Whether language ideology research always lives up to this commitment might be questioned." – Woolard (2020: 3; prijevod I.P.): 'Još uvijek ne postoji potpuni konsenzus, ali za većinu lingvističkih antropologa ideologija se ne suprostavlja nekom istinitijem obliku znanja kao što je znanost. Smatra se da stručni modeli postoje između alternativnih ideoloških režima istine. To znači da proučavanje jezičnih

Jezične ideologije i jezična kritika

U središtu ovog priručnika opisuju se jezične ideologije u europskoj komparativnoj perspektivi. Pitanje kontekstualiziranog znanja o jeziku želimo ovdje prikazati u odnosu na njegove izraze, odnosno oblike jezične kritike.

Konceptima jezične kritike i jezične ideologije zajedničko je da se oba odnose na metajezično promišljanje. Razlika je u tome da se pojmom jezične kritike opisuje i/ili procjenjuje izražajna praksa. U okviru ovog priručnika definirali smo jezičnu kritiku kao praksu evaluativnog rasuđivanja o jeziku pa ćemo se ovdje osvrnuti na opis iz prvog sveska priručnika (Felder et al. 2017: 25):

[Jezična kritika] se ostvaruje u kontinuumu između procjene jezičnog izražaja i ocjene istog u odnosu na jasno određenu poziciju. Za razliku od dosadašnjih shvaćanja, koja jezičnu kritiku vide isključivo kao procjenu jezika, ovdje se koncept iste nastoji proširiti kako bi obuhvatio široko područje između deskriptivne i evaluativne jezične kritike. Deskriptivna jezična kritika bavi se jezičnim izričajima i mogućnostima komunikacijskog djelovanja te odgovara na pitanja sljedećeg tipa: Koje bi funkcionalne, kognitivne i socijalne posljedice za jezik i razmišljanje jedne jezične zajednice imalo nestajanje određenog padeža? Ovaj oblik jezične kritike pomoću lingvističkih kriterija za analizu forme i funkcije opisuje i tematizira utjecaj na jezični sustav i jezičnu uporabu. S druge strane, dobar primjer primarno evaluativne jezične kritike je iskaz sljedećeg tipa: Oskudnost i kraćenje jezika na društvenim mrežama šteti jeziku u cijelosti. Kontinuum između ova dva tipa jezične kritike predmet je proučavanja komparativne perspektive. *Online priručnik za europsku jezičnu kritiku* nastoji dovesti u vezu i opisati odnos između ova dva oblika jezične kritike.

Jezičnu kritiku definiramo stoga kao praksu evaluativnog rasuđivanja o jeziku jer se želimo odmaknuti od germanističkog pojma i koncepta jezične kritike (na ovu temu postoji mnoštvo radova, usp. primjerice, Schiewe 1998; Niehr/Kilian/Schiewe 2020) te iz šire perspektive uključiti i varijante za europsku usporedbu.

ideologija podrazumijeva obvezu nas samih da promatramo naše vlastite pretpostavke o jeziku iz te iste perspektive. Upitno je ispunjavaju li istraživanja jezične ideologije ovu obvezu.'

Metajezični, odnosno jezično-kritički diskursi i jezične ideologije usko su međusobno povezani. S jedne strane, jezične ideologije su uzrok i posljedica promišljanja o jeziku, dok s druge strane, one predstavljaju okvir u kojem se na temelju već postojećih jezičnih ideologija odvija promišljanje o jeziku, odnosno jezična kritika, pa se ideologije na taj način dalje reproduciraju a i mijenjaju. Odnos između prakse evaluativnog rasuđivanja o jeziku i jezičnih ideologija može se tako opisati kao recipročan, sukonstruktivan odnos (usp. Spitzmüller 2019: 22). U jezičnim ideologijama osobito jasno dolazi do izražaja kako su jezik, znanje i društvo međusobno isprepleteni.

Jezične slike kao jezično-ideološki uvjetovani prikazi

Jezične ideologije se u različitim jezicima izražavaju na različite načine. U okviru ovog priručnika identificirali smo različite izraze jezičnih ideologija prema filološkim istraživačkim tradicijama u određenim jezičnim izvorima (često i u predgovorima rječnika i gramatika kao oblik pismene manifestacije jezičnog normiranja) kao i u primjerima iz metajezičnih odnosno jezično-kritičkih diskursa. S druge strane, prateći filološku istraživačku tradiciju, citirali smo i kontekstualizirali aktualnu istraživačku literaturu.

Još jedan oblik u kojem se jezične ideologije manifestiraju na osobit način, a koji ne želimo zanemariti, jesu jezične slike. Ovdje jezične slike shvaćamo kao metafore za jezik.¹⁸ Postojeća istraživanja upućuju na to da se jezične ideologije mogu komparativno analizirati pomoću takvih metafora (usp. Gal 2005). Međuodnosom jezičnih stavova, metafora i diskursne

18 Na temu metafora postoji dovoljno literature, počevši od ključnog rada Lakoff/Johnson (1980). Za pregled i daljnje konkretne primjere, usp. primjerice Spieß (2016).

analize bave se i Spitzmüller (2005) i Neusius (2021). Spitzmüller (2005: 191; prijevod I.P.)¹⁹ piše:²⁰

Lingvistička analiza diskursa također je vrlo rano prepoznala analitičku vrijednost *metafora* odnosno *kolektivnih simboličkih sustava*. Metafore su prema diskursno-lingvističkom pristupu sedimenti kolektivnog znanja koji jezikoslovcima slikovito dočaravaju strukture diskursa. S obzirom na to da je metajezični diskurs izrazito metaforičan, analiza metafora prirodno se nameće kao pristup za otkrivanje jezičnih stavova i argumentacijskih uzoraka.

Tako primjerice Köller (2012) u svom radu *Sinnbilder für Sprache* odabire metafore kao okvir pomoću kojeg nastoji odgovoriti na pitanje kako se jezik konceptualizira u njemačkom jeziku iz kulturno-antropološke perspektive. U tom radu Köller razrađuje koncepte zmiije, alata, odjeće, građevine, organizma, puta, rijeke, spremišta i novca, ogledala, prozora, igre te prikazuje kako se kroz ove oblike figurativnog prijenosa kognitivno konceptualiziraju svojstva jezika.

U svojoj izrazito empiričkoj analiza anglizama, Spitzmüller (2005) navodi kategorije koje se poklapaju s Köllerovim simbolima: 1. *jezik kao supstanca*,

19 Spitzmüller (2005: 191): "Auch die linguistische Diskursanalyse hatte den analytischen Wert der *Metaphern-* bzw. *kollektiven Symbolsysteme* sehr früh erkannt. Metaphern, so der diskurslinguistische Ansatz, sind Sedimente kollektiven Wissens, die dem Linguisten die Strukturen des Diskurses wahrhaft bildlich vor Augen führen. Da der metasprachliche Diskurs hochgradig metaphorisch ist, drängt sich daher die Metaphernanalyse als Zugriff auf Spracheinstellungen und Argumentationsmuster geradezu auf."

20 Spitzmüller (2005: 191) smatra analizu metafora dijelom istraživanja jezičnih stavova, a ne dijelom istraživanja jezičnih ideologija. Doduše, on navodi da se ova dva istraživačka pravca djelomično preklapaju, između ostalog, u sljedećem: "Dok se istraživanje jezičnih stavova uglavnom usmjerava na (kognitivne, afektivne i konativne) dispozicije te iste nastoji 'razotkriti' pomoću niza društveno-znanstvenih metoda, većina istraživača jezičnih ideologija ne bavi se 'skrivenim' stavovima, već 'samo' *artikuliranim* mišljenjima i vrijednosnim stavovima" (Spitzmüller 2013: 283). Definiciji jezične ideologije na kojoj se temelji ovaj priručnik obuhvaća širok spektar analitičkih mogućnosti pa prema tome, za razliku od Spitzmüllera, "metaforičku uporabu jezika kao traga mentalnih procesa" (Spieß 2016: 75) ubrajamo u područje istraživanja jezičnih ideologija.

2. *jezik kao spremnik*, 3. *jezik kao organizam* i 4. *jezik kao artefakt*. Spitzmüller (2005: 207; prijevod I.P.)²¹ piše sljedeće o tim kategorijama:

Zajedničko ovim četirima kategorijama je prikaz jezika kao *jedinice koju je moguće ograničiti*. Ova hipostazacija pomaže sudionicima diskusije da odvoje vlastito od stranog jer omogućava jasnu usporedbu različitih jezika te pruža jednoznačan odgovor na pitanje što bi trebalo smatrati dijelom (nacionalnog/kolektivnog) jezika. Pojedinačno promatrane, svaka od ovih kategorija predstavlja specifičnu predodžbu o jeziku.

U kontekstu rasprave o anglicizmima, ovakve metafore imaju značajnu ulogu i u Francuskoj (usp. Neusius 2021). Ponekad se jezične slike pojavljuju u obliku kondenziranih izraza jezičnih ideologija. Međutim, kao što je prikazano u komparativnom članku, ali i u člancima na teme pojedinih jezika, jezične slike nisu uvijek pogodne za iscrpnu analizu jezičnih ideologija u okviru komparativne europske perspektive.

Literatura

- Baker, Colin (1992): *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bär, Jochen A. (1999): *Sprachreflexion der deutschen Frühromantik. Konzepte zwischen Universalpoesie und Grammatischem Kosmopolitismus. Mit lexikographischem Anhang*. Berlin/New York: de Gruyter (= *Studia Linguistica Germanica* 50).
- Berkenbusch, Gabriele (1988): *Sprachpolitik und Sprachbewusstsein in Barcelona am Anfang dieses Jahrhunderts. Versuch einer Rekonstruktion auf der Grundlage mündlicher und schriftlicher Quellen am Beispiel des Erziehungswesens*. Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris: Peter Lang.

21 Spitzmüller (2005: 207): "Gemeinsam ist diesen vier Klassen die Darstellung von Sprache als *abgrenzbarer Einheit*. Diese Hypostasierung hilft den Diskurspartizipanten dabei, das Eigene vom Fremden zu trennen, denn sie scheint einen klaren Vergleich verschiedener Sprachen zu ermöglichen und die Frage, was zu einer (nationalen/kollektiven) Sprache gezählt werden soll, eindeutig zu beantworten. Im Detail fokussiert aber jede der Klassen eine spezifische Vorstellung von Sprache."

- Busch, Brigitta (2019): Sprachreflexion und Diskurs. Theorien und Methoden der Sprachideologieforschung. U: Antos, Gerd/Niehr, Thomas/ Spitzmüller, Jürgen (ur.): Handbuch Sprache im Urteil der Öffentlichkeit. Berlin/Boston: de Gruyter, s. 107–139.
- Cichon, Peter (1998): Sprachbewusstsein und Sprachhandeln. Romands im Umgang mit Deutschschweizern. Wien: Braumüller.
- Dorostkar, Niku (2014): (Mehr-)Sprachigkeit und Lingualismus. Die diskursive Konstruktion von Sprache im Kontext nationaler und supranationaler Sprachenpolitik am Beispiel Österreichs. Göttingen: V & R Unipress.
- Errington, Joseph (2001): Ideology. U: Duranti, Alessandro (ur.): Key Terms in Language and Culture. Malden: Blackwell Publishing, s. 110–112.
- Felder, Ekkehard (2010): Ideologie und Sprache. U: Online-Dossier zum Thema „Sprache und Politik“ der Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/themen/parteien/sprache-und-politik/42737/einstieg/> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).
- Felder, Ekkehard/Schwinn, Horst/Busse, Beatrix/Eichinger, Ludwig M./ Große, Sybille/Gvozdanovic, Jadranka/Jacob, Katharina/Radtke, Edgar (2017): Uvod. U: HESO 1/2017, s. 25–27. <https://dx.doi.org/10.17885/heiup.heso.2017.0.23715>.
- Fischer, Lorenz/Wiswede, Günter (1997): Grundlagen der Sozialpsychologie. München/Wien: Oldenbourg.
- Fischer, Mathilde (1988): Sprachbewußtsein in Paris. Eine empirische Untersuchung. Wien/Köln/Graz: Böhlau.
- Gal, Susan (2005): Language Ideologies Compared. Metaphors of Public/Private. U: Journal of Linguistic Anthropology 15/1, Special Issue: Discourse across Speech Events: Intertextuality and Interdiscursivity in Social Life, s. 23–37.
- Gal, Susan (2011): Sprache. U: Kreff, Ferdinand/Knoll, Eva-Maria/Gingrich, Andre (ur.): Lexikon der Globalisierung. Bielefeld: transcript Verlag, s. 356–359. <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839418222.356>.
- Gardt, Andreas/Lemberg, Ingrid/Reichmann, Oskar/Roelcke, Thorsten (1991): Sprachkonzeptionen in Barock und Aufklärung. Ein Vorschlag für ihre Beschreibung. U: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 44, s. 17–33.

- Havinga, Anna D./Lindner-Bornemann, Bettina (ur.) (2022): Deutscher Sprachgebrauch im 18. Jahrhundert. Sprachmentalität, Sprachwirklichkeit, Sprachreichtum. Heidelberg: Winter (= Germanistische Bibliothek 71).
- Heath, Shirley B. (1989): Language Ideology. U: Barnow, Erik (ur.): International Encyclopedia of Communications. sv. 2. New York/Oxford: Oxford University Press, s. 393–395.
- Hermanns, Fritz (1995): Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik. U: Gardt, Andreas/Mattheier, Klaus J./Reichmann, Oskar (ur.): Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien. Tübingen: Niemeyer, s. 69–101.
- Hoffmeister, Toke (2021): Sprachwelten und Sprachwissen. Theorie und Praxis einer kognitiven Laienlinguistik. Berlin: de Gruyter.
- Irvine, Judith T. (1989): When Talk Isn't Cheap. Language and Political Economy. U: American Ethnologist 16/2, s. 248–267.
- Irvine, Judith T./Gal, Susan (2000): Language Ideology and Linguistic Differentiation. U: Kroskrity, Paul V. (ur.): Regimes of Language. Ideologies, Politics and Identities. Oxford: Currey, s. 35–83.
- Jakobson, Roman (1960): Concluding Statement: Linguistics and Poetics. U: Sebeok, Thomas A. (ur.): Style in Language. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, s. 350–373.
- Köller, Wilhelm (2012): Sinnbilder für Sprache. Metaphorische Alternativen zur begrifflichen Erschließung von Sprache. Berlin/Boston: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica 109).
- Kroskrity, Paul V. (2004): Language Ideologies. U: Duranti, Alessandro (ur.): A Companion to Linguistic Anthropology. Malden, MA: Blackwell, s. 496–517.
- Lakoff, George/Johnson, Mark (1980): Metaphors We Live By. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Lehr, Andrea (2002): Sprachbezogenes Wissen in der Lebenswelt des Alltags. Niemeyer: Tübingen (= Reihe Germanistische Linguistik 236).
- Mannheim, Karl (1929): Ideologie und Utopie. Schriften zur Philosophie und Soziologie. sv. 3. Bonn: Cohen.

- Neusius, Vera (2021): Sprachpflagediskurse in Deutschland und Frankreich. Öffentlichkeit – Geschichte – Ideologie. Berlin/Boston: de Gruyter.
- Niedzielski, Nancy A./Preston, Dennis R. (2000): *Folk Linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Niehr, Thomas/Kilian, Jörg/Schiewe, Jürgen (ur.) (2020): *Handbuch der Sprachkritik*. Berlin/Boston: de Gruyter.
- Reichmann, Oskar (1998): *Sprachgeschichte. Idee und Verwirklichung*. U: Besch, Werner/Betten, Anne/Reichmann, Oskar/Sonderegger, Stefan (ur.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. sv. 1. Berlin/New York: de Gruyter (= *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 2.1), s. 1–41.
- Rosa, Jonathan/Burdick, Christa (2017): *Language Ideologies*. U: García, Ofelia/Flores, Nelson/Spotti, Massimiliano (ur.): *The Oxford Handbook of Language and Society*. New York: Oxford University Press, s. 103–123.
- Rumsey, Alan (1990): *Wording, Meaning, and Linguistic Ideology*. U: *American Anthropologist* 92, s. 346–361.
- Scharloth, Joachim (2005): *Sprachnormen und Mentalitäten. Sprachbewusstseinsgeschichte in Deutschland im Zeitraum von 1766 und 1785*. Tübingen: Niemeyer (= *Reihe Germanistische Linguistik* 255).
- Scherfer, Peter (1983): *Untersuchungen zum Sprachbewußtsein der Patois-Sprecher in der Franche-Comté*. Tübingen: Narr.
- Schiewe, Jürgen (1998): *Die Macht der Sprache. Eine Geschichte der Sprachkritik von der Antike bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck.
- Schlieben-Lange, Brigitte (1971): *Das sprachliche Selbstverständnis der Okzitanen im Vergleich mit der Situation des Katalanischen*. U: Bausch, Karl-Richard/Gauger, Hans-Martin (ur.): *Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka*. Tübingen: Niemeyer, s. 174–179.
- Schlieben-Lange, Brigitte (1983): *Traditionen des Sprechens*. Stuttgart/Berlin: Kohlhammer.
- Silverstein, Michael (1979): *Language Structure and Linguistic Ideology*. U: Clyne, Paul R./Hanks, William F./Hofbauer, Carol L. (ur.): *The Elements. A Parasession on Linguistic Units and Levels. Including Papers from the Conference on Non-Slavic Languages of the USSR*. Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 193–247.

- Spieß, Constanze (2016): Metapher als multimodales kognitives Funktionsprinzip. U: Klug, Nina-Maria/Stöckl, Hartmut (ur.): Handbuch Sprache im multimodalen Kontext. Berlin/Boston: de Gruyter (= Handbücher Sprachwissen 7), s. 75–98.
- Spitzmüller, Jürgen (2005): Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption. Berlin/New York: de Gruyter (= Linguistik – Impulse & Tendenzen 11).
- Spitzmüller, Jürgen (2013): Graphische Variation als soziale Praxis. Eine soziolinguistische Theorie skripturaler ‚Sichtbarkeit‘. Berlin/Boston: de Gruyter (= Linguistik – Impulse & Tendenzen 56).
- Spitzmüller, Jürgen (2019): ‚Sprache‘ – ‚Metasprache‘ – ‚Metapragmatik‘. Sprache und sprachliches Handeln als Gegenstand sozialer Reflexion. U: Antos, Gerd/Niehr, Thomas/Spitzmüller, Jürgen (ur.): Handbuch Sprache im Urteil der Öffentlichkeit. Berlin/Boston: de Gruyter, s. 11–30.
- Stroh, Cornelia (1993): Sprachkontakt und Sprachbewusstsein. Eine soziolinguistische Studie am Beispiel Ost-Lothringens. Tübingen: Narr.
- Woolard, Kathryn (1998): Introduction. Language Ideology as a Field of Inquiry. U: Schieffelin, Bambi B./Woolard, Kathryn A./Kroskrity, Paul V. (ur.): Language Ideologies. Practice and Theory. New York/Oxford: Oxford University Press, s. 3–51.
- Woolard, Kathryn (2020): Language Ideology. U: Stanlaw, James (ur.): The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology. New York: John Wiley & Sons Inc, s. 1–21. 10.1002/9781118786093.iela0217.
- Woolard, Kathryn/Schieffelin, Bambi (1994): Language Ideology. U: Annual Review of Anthropology 23, s. 55–82.

